

**“TAP-” FİİLİ VE TÜREVLERİNİN TÜRKİYE TÜRKÇESİ, IRAK TÜRKMEN
AĞIZLARI VE AZERBAIJAN SAHASINDAKİ ANLAMLARININ
KARŞILAŞTIRILMASI**

*"TAP-" VERB AND DERIVATIVE'S COMPARISON IN TURKEY TURKISH, IRAQ
TURKEMAN DIALECT AND THE AZERBAIJAN REGION MEANING*

Önder SAATÇI*

Özet

Türk dili çok uzun bir tarihe sahiptir. Bu zaman diliminde farklı coğrafyalarda farklı lehçeler hâlinde kullanılmıştır. Lehçeleşmenin mahiyetinin daha iyi anlaşılması için lehçeler arasındaki kelime hazinesinin anlam yönünden de incelenmesi gereklidir. Çünkü Türk lehçeleri arasındaki en önemli farklılıklar kelime hazinesinde ve belli kelimelere verilen farklı anlamlarda gözlenir. Türk dilindeki lehçeleşme bir taraftan dilin tabii gelişme sürecinin bir sonucu, diğer taraftan onun zenginleşmesini sağlayan etkidir. Dildeki zenginleşme yalnızca kelime hazinesinin niceliğiyle değil, aynı zamanda anlam çeşitliliği ile de ortaya çıkar. Bu makalede “*tap-*” fiil kökü ve onun bazı türevleri ele alınarak Azerbaycan, Irak Türkmenleri ve Türkiye sahalarında hangi anlam ayrıntılarıyla kullanıldığı araştırılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada kelimelerin farklı lehçelerde farklı anlam gelişmeleri gösterdiği, bunun, lehçeleşmenin tabii bir sonucu olduğu örneklerle gösterilmiş; bir kelimenin farklı lehçelerde farklı anlamlarla kullanılmasının, dilin canlılığının ve zenginliğinin göstergesi olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: lehçe, Irak, Türkmen, Azerbaycan, Türkçe, anlam

Abstract

Turkish language has a long history. In this period of time Turkish has been used in different dialects in different geographies. Vocabularies amongst the dialects need to be evaluated in terms of meaning to understand better the complexion of dialectization. Because the most important differences amongst the Turkish dialects are observed in vocabulary and in different meanings given to certain words. Dialectization in Turkish language is a result both natural developing period of the language and a factor supplying its enrichment. Enrichment in language comes up not only quantity of vocabulary , but also meaning variety. In this article verb root of 'tap' and some of its derivations were examined and in which meaning details they are used in the territory of Azerbaycan, Iraq (by Turkmens) and Turkey were tried to be researched. In this study, it is shown with the examples that words show different meaning development in different dialects and it is the naturel result of dialectization. It was tried to exhibit that the usage of a word in different meaning in different dialects is the indicator of vigor and enrichment of language.

Key Words: Dialect, Iraq, Turkman, Azerbaijan, Turkish, meaning

* (Okt); Süleyman Demirel Üniversitesi, Türk Dili Öğretmeni, kerkuku7@hotmail.com

“TAP-” FİİLİ VE TÜREVELERİNİN TÜRKİYE TÜRKÇESİ, IRAK TÜRKMEN AĞIZLARI VE AZERBAYCAN SAHASINDAKİ ANLAMLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Giriş:

Bilinen yazılı geçmişi 1200 yılı aşan Türk dili dünya üzerinde geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Bu süreçte Türk milleti farklı medeniyet sahalarına girmiş, farklı devlet çatıları altında yaşamış ve pek çok sosyal, kültürel değişikliği hayatına geçirmiştir. Bu uzun tarih şeridinde Türk dili de gerek ses gerek şekil gerek anlam bakımlarından bir hayli değişikliğe uğramıştır. Bu değişimin en fazla gözlendiği alan ise şüphesiz anlamdır. Çünkü bir kelimeye verilen anlam veya anlamlar, kişilerin zihninde oluşup toplum tarafından da kabul gördüğünde hemen devreye girer; böylece kelimelerin anlam yükü kolaylıkla değişebilir.¹ Bu tür değişmelerin, Türk dilinin yayılmış olduğu alanlarda farklı seviyelerde olduğu dikkate alındığında ise bir dilin kelimelerinin farklı sahalarda farklı anlamlarla kullanılabileceği gerçeği ortaya çıkar.

Tap- fiilini bu makaleye konu etmemizin sebebi bu fiilin “bul-” fiiliyle birlikte, Çağatay ve Kıpçak Türk lehçeleri ile Oğuz grubu Türk lehçeleri arasında bir ölçüt kabul edilmesindedir. Gürer Gülsevin, Oğuz grubu dışında kalan Türk lehçelerindeki Oğuzca kelimeleri incelerken **tap-** fiiline de yer verir ve bu fiilin Oğuz grubu dışında kalan Türk lehçeleri için karakteristik olduğunu, Oğuz grubunda ise “bul-” fiilinin kullanıldığını söyler. Bununla birlikte Gülsevin, **tap-** fiilinin “bul-” anlamıyla Doğu Oğuz grubu da diyebileceğimiz Azerbaycan ve Türkmenistan Türkçelerinde de kullanıldığını bildirir.² Biz de buradan hareketle, bu yazıda **tap-** fiilinin ve türevlerinin birbirine yakın sayılabilecek Türkiye, Irak ve Azerbaycan coğrafyalarındaki anlam çeşitliliğini, ilişkilerini ve anlam değişmelerini incelemeye çalışacağız.

Tap-:

Irak Türkmenleri, Azerbaycan ve Güney Azerbaycan sahalarında sıklıkla kullanılan bu fiilin, “bul-” ekseninde pek çok anlamla kullanıldığını gözlemekteyiz. **Tap-** fiili Irak, Azerbaycan ve Güney Azerbaycan sahalarında tespit edebildiğimiz şu anlamlarla kullanılmaktadır:

Irak Türkmenleri:³

1. Aradığına erişmek: Ahtarı, bizi tapmaz.
2. Elde etmek: Bı qerri ekmeq yapar / Sağ soldan rızqın tapar.
3. İhtiyacı olanı temin etmek: Hattta bir çoban tapar/ Cānınnan olı bēzar.
4. Eline geçirmek: Tülki bir kırtı tāptı / Eyyi bir hille yāptı.
5. Bilmecenin cevabını bilmek: Bırda bir tapmaca var / Tapānın babāsı imam.

¹ Kerim Demirci, Türkoloji İçin Dilbilim (genişletilmiş 2. baskı), Anı yayınları, Ankara 2014, s. 198.

² Gürer Gülsevin, “Oğuzca Olmayan Türk Lehçelerindeki Oğuzca Unsurlar ve Bunlara Teorik Bir Yaklaşım”, Turkish Studies, Cilt: 5, Sayı: 1, Kış 2010, s. 57-68.

³ H. Kemal Bayatlı, Irak Türkmen Türkçesi, TDK yayınları, Ankara 1996, s. 293. (Tap- fiilinin Irak Türkmenleri arasındaki anlamları, H. Kemal Bayatlı'nın Irak Türkmen Türkçesi çalışmasının dizin bölümünden yararlanılarak ortaya çıkarılmıştır.).

6. Tedarik etmək: Ekmēgim tǎpmışıydım / Onda bı hegbem doldı.
7. Aklına gəlmək: Herif bir hille tapar.
8. Rast gəlmək: Bir gün bir qozağ tǎptım.

Azərbaycan:

1. Axtarış, aramaq nəticəsində meydana çıxarmaq; itirdiyi və ya bir yerdə unutduğu şeyi təzədən əldə etmək, özünə qaytarmaq; əldə etmək, ələ keçirmək; Xüsusi tədqiqat, araşdırma, axtarış nəticəsində aşkara çıxarmaq, açmaq, keşf etmək; hesablayaraq, fikirləşərək bir şeyin nəticəsini cavabını müəyyən etmək.

2. Çox axtararaq axırda əldə etmək, tapıb almaq.

3. mec. Görmək, hiss etmək; mec. Birini hər hansı bir vəziyyətdə, halda görmək; mec. əldə etmək, nail olmaq.

4. Danışılan bir sözə və s.- ye istehzalı münasibət bildirir.⁴

Güney Azərbaycan:⁵

1. Aradığına erişmək: Senin qələmrövi hüsnünde bir dili-azad/ İnanmıram tapıla böyle dilpesend olalı.

2. Elde etmək, sahip olmaq: ‘Edl sizinle tapacaq can bu gün.

3. Hedefine kavuşmaq: Abad olub viranımız, Nurla dolub İranımız, Xoşbəxtliyin tapıb cemin, Oyan, körpe qızım, oyan!

4. Kazanmaq: Sefa tapıb haçan sözden?

5. Ortaya koymak, icat etmək: Qoy menşurî Atlantik kimi milletler azadlığı esasını te'qib eden senedlerde bu cinayetleri teberre etmek için maddeler ve deliller tapıb göstərsinler.

6. Öğrenmek: Ne zaman ki, o işin müxbirini tapdım men Bir beş-on şahı verib onu men tez tapdadaram.

Türkiye Türkçesi sözlüklerinde ise kelimenin bu anlamına rastlanmamaktadır. Yalnız, Doğan Büyük Türkçe Sözlük'te iki **tap-** maddesinden birinin anlamının “bul-” olduğu gösterilmiş; fakat maddeye verilen tanık Ahmet Yesevi'den seçilmiştir.⁶ Ötügen Türkçe Sözlük'te de fiilin bu anlamının ağızlara mahsus olduğu belirtilmiştir.⁷ Derleme Sözlüğü'nde ise **tap-** fiilinin karşılıklarından birinin “bul-” olduğu kaydedilmiştir ve bu kelimenin Merzifon(Amasya), Kerkük göçmenleri(Trabzon), Çıldır, Iğdır(Kars), Kazan(Ağrı), Niğde, Çumra, Karaçay aşireti(Kadınhanı-Konya), Kerkük yörelerinde

⁴ Nesimi Adına Dilcilik İnstitutu, *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lügəti*, 4. Cilt, Bakü 2006, s. 266-267.

⁵ Yaşar K. Vahidoğlu, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, 5-6. Ciltler, TC Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara 1997, s. 371-385. (Tap- fiilinin Güney Azərbaycan Türkleri arasındaki anlamları bu eserde yer alan metinlerden yararlanılarak ortaya çıkarılmıştır.)

⁶ D. Mehmet Doğan, *Doğan Büyük Türkçe Sözlük(Genişletilmiş 23. basım)*, Yazar yayınları, Ankara 2011, s. 1636.

⁷ Yaşar Çağbayır, *Ötügen Türkçe Sözlük*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2007, s. 4600.

**“TAP-” FİİLİ VE TÜREVLERİNİN TÜRKİYE TÜRKÇESİ, IRAK TÜRKMEN
AĞIZLARI VE AZERBAYCAN SAHASINDAKİ ANLAMLARININ
KARŞILAŞTIRILMASI**

kullanıldığı belirtilmiştir.⁸ A. Bican Ercilasun da Kars İli Ağızları çalışmasında, “bul-” anlamına gelen *tap-* fiilinin ve ondan türeyen *tapbaca* (bilmece) kelimesinin yöredeki Azeri ve Terekeme ağızlarına mahsus kelimeler olduğu bilgisini vermektedir.⁹ Tuncer Gülensoy ise hazırlamış olduğu etimoloji sözlüğünde *tapmaca*¹⁰/*tammaca* kelimesinin halk ağızlarına mahsus olduğunu, kelimenin Kerkük, Tellafer gibi yörelerde kullanıldığını belirtir.¹¹ Bütün bu sözlük verileri, fiilin bu anlamının (bul-) bugünkü Türkiye Türkçesi yazı dilinde bulunmadığını, arkaik bir özellik olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan, Türkiye Türkçesinde bu anlam “bul-” fiiliyle karşılanmaktadır. Zaten, “bul-” Orhun Abideleri’nde dahi yer almış çok eski bir Oğuz Türkçesi unsurudur ve bugün Batı Oğuzca diye de tabir edilen Türkiye Türkçesi ile Gagavuz Türkçesinde yaşamaktadır. Doğu Oğuzcasında (Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesi) ise Oğuz grubu dışında kalan Türk lehçelerindeki gibi *tap-* fiili kullanılmaktadır.¹² Öte taraftan, Azerbaycan yazı dilinin sözlüğünde “bul” bir madde hâlinde yer almakla birlikte kelime eskimiş (köhne) kaydıyla verilmiştir.¹³

Tapıl- :

Fiilin bu türevinin, incelediğimiz sahaya ait sözlüklerdeki ve metinlerdeki karşılıkları şöyledir:

Irak Türkmenleri:

Tāpılmağ:

Bulunmak, peyda olmak: Ekmek yāpıldı, Heyder tāpıldı.¹⁴

Bulunmak, hazır bulunmak: Men ne hālda yıgımışam. Sen de bes dögi tapıldı y menimçi.¹⁵

Azerbaycan:

Tapılmaq(tapılmağ): “Tapmaq”dan meçhul(edilgen):

İten şey tapıldı.

Axtardığım adam tapıldı.

Meşədə azmış uşaqlar tapıldı.

⁸ TDK, *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, TDK yayınları, Ankara 1978, s. 3828.

⁹ A. Bican Ercilasun, *Kars İli Ağızları(Ses Bilgisi)*, Gazi Üniversitesi yayınları, Ankara 1983, s. 383.

¹⁰ Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü’nde *tapmaca* kelimesinin kullanıldığı belirtilen yöreler şunlardır: Göçmenler, Zellige(Sarıkamış), Kars, Van, Ahırlı(Ankara), Kerkük(Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, 10. Cilt, TDK yayınları, Ankara 1978, s. 3827).

¹¹ Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü, 1. Cilt*, TDK yayınları, Ankara 2007, s. 859.

¹² Gürer Gülsevin, *a.g.m*, s. 67-68.

¹³ Nesimi Adına Dilçilik İnstitüsü, *a.g.e.*, 1. Cilt, s. 358.

¹⁴ Habib Hürmüzlü, *Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü(2. baskı)*, Kerkük 2013, s. 292.

¹⁵ Hussin Sahbaz Hassan, “Kerkük Ağızı”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul, 1979, s. 75, 378.

Xesteliye qarşı yeni dərmanlar tapılmışdır.

Zengin neft yataqları tapılmıştır.

Mənim ayağıma ayaqqabı çətin tapılır.¹⁶

Güney Azərbaycan:

Tapılma: Yoğdan ele düşmə, görünmə, üze çıxma, ele gelme, tapıntı.

Tapılmak: Göze görünmek, üze çıkmak, elde edilmek, ele gelmek, gelip çıkmak.¹⁷

Tap- fiilinin edilgen şekli olan ve “bulun-” anlamıyla kullanılan **tapıl-** da en fazla Azərbaycan, Güney Azərbaycan ve Irak Türkmen sahalarında yaşayan bir fiildir. Bu fiilin üzerine getirilen -l- eki hem Azərbaycan¹⁸ ve Güney Azərbaycan¹⁹ sahalarında hem de Irak Türkmenleri²⁰ arasında fiile edilgenlik anlamı katar:

Yəmiyəncin(yemeyen için) bir yen(yiyen) **tāpılı**(bulunur)(atasözü)(Kerkük)²¹.

Ahtardığım(aradığım) adam **tapıldı**(Azərbaycan).²²

Tapulmuri(bulunmuyor)²³

Ancak, her ne kadar Azərbaycan Türkçesinde edilgenlik için, -l- dışındaki ünsüzlerle biten ve son sesinde ünlü bulunan köklerden veya gövdelerden sonra -l- eki kullanılsa da²⁴ bu lehçede “arkeolojik buluntu” anlamına gelen **tapıntı** kelimesinde fiilden fiil yapma (edilgenlik) işlevine sahip olan -n- ekinin kullanıldığı görülmektedir.²⁵

Irak Türkmenlerinde ise bazı fiiller hem -l- hem de -n- ile edilgen yapılabilmektedir. Araştırmamızda **tap-** fiilinin de bu özelliği gösterdiğini gözledik:

Tapmaca **tap-ı-n-ınca**.(atasözü)²⁶

Ekmek **yāp-ı-l-dı**, Heyder **tāp-ı-l-dı**.²⁷/ Ekmek **yāpı-n-dı**, Heyder **tāp-ı-n-dı**.(deyim)²⁸
(Bir iş veya yemek hazırlandı mı, birinin ansızın ortaya çıkması).

Yukarıdaki deyimlerden ikincisinde yer alan **tapıl-**, alay yollu kullanılır. İstenmeyen bir kişinin, uygun olmayan zamanda ortaya çıkarak başkalarını, varlığıyla rahatsız etmesi

¹⁶ Nesimi Adına Dilçilik İnstitutu, *a.g.e.*, 4. Cilt, s. 266.

¹⁷ Ali Hüseyinzade (Daşkın), *Ferheng-i Lugât-ı Türkî (Sözlük)*, İntişarat-ı Yaran, Tebriz 1371H.

¹⁸ A. Bican Ercilasun vd., *Türk Lehçeleri Grameri*, Akçağ yayımları Ankara 2012, s. 192.

¹⁹ Mahmut Sarıkaya, “Güney Azərbaycan Türkçesi(Fonetik-Morfoloji-Sentaks)”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, yayınlanmamış Doktora tezi, Kayseri, 1998, s. 204-205.

²⁰ H. Kemal Bayatlı, *a.g.e.*, s. 384.

²¹ Ata Terzibaşı, *Kerkük Eskiler Sözü*, Türkmen Kardeşlik Ocağı yayımları, Bağdat 1962, s. 125.

²² Nesimi Adına Dilçilik İnstitutu, *a.g.e.*, 4. Cilt, s. 266.

²³ Mahmut Sarıkaya, *a.g.e.*, s. 205.

²⁴ Mahmut Sarıkaya, *a.g.e.*, s. 205; A. Bican Ercilasun(vd), *a.g.e.*, s. 192.

²⁵ Nesimi Adına Dilçilik İnstitutu, *a.g.e.*, 4. Cilt, s. 266.

²⁶ Şakir Sabir Zabit, *Irak Türkmenleri Ağzında Atalarsözü*, Daru'l-Basri Matbaası, Bağdat 1961, s. 89.

²⁷ Şakir Sabir Zabit, *a.g.e.*, s. 13; Ata Terzibaşı, *a.g.e.*, s. 21; İhsan S. Vasfî, *Irak Türklerinde Deyimler ve Atasözleri (Genişletilmiş 2. baskı)*, Kerkük Vakfı yayımları, İstanbul 2001, s. 87.

²⁸ H. Kemal Bayatlı, *a.g.e.*, s. 104.

“TAP-” FİİLİ VE TÜREVLERİNİN TÜRKİYE TÜRKÇESİ, IRAK TÜRKMEN AĞIZLARI VE AZERBAIJAN SAHASINDAKİ ANLAMLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

anlamına gelir. Bu durumda, Irak Türkmenlerinde söz konusu fiilin “peyda ol-” ve “hazır bulun-” anlamı kazanarak anlam genişlemesine uğradığını söyleyebiliriz. **Tapıl-** Irak Türkmen ağızlarında, bu anlamlarıyla olumsuz bir duygu değeri de kazanmış olmaktadır.

Irak Türkmenlerinden alınan yukarıdaki deyimlerden ikincisinde, her iki kanatta -l- ekinin kullanıldığı varyantta, deyimden ikinci kanadındaki “tapıldı” şeklinin anlamca dönüşlü olduğu bilinmelidir. Bu varyanttaki **tapıl-** fiili, analogi yoluyla birinci kanattaki “yapıldı”ya benzetilerek -n- ile değil, -l- ile dönüşlü kılınmıştır; her iki kanatta da -n- ekinin kullanıldığı varyantta ise birinci kanattaki “yapındı” fiili, analogi yoluyla ikinci kanattaki “tapındı”ya benzetilerek, -l- eki yerine -n- ekiyle edilgen kılınmıştır, denebilir. Bununla birlikte, bu örnekte (yapındı) -n- ekinin tercih edilmesinde fiil gövdesiyle ek arasına giren bağlayıcı -l- ünlüsünün de rolü olabilir. Zira, birçok Türk lehçesinde ünlüyle biten köklerden veya gövdelerden sonra edilgenlik anlamı -n- ile sağlanır.

Irak Türkmenlerinden derlenmiş şu atasözlerinde kullanılan edilgen fiillerde de -l- eki yerine -n- eki kullanılmıştır:

Dêve de düşse dişi kır-ı-n-ı. (atasözü)²⁹ (Deve bile düşse dişi kırılır.).

Ne şaşkın ol bās-ı-n, ne taşkın ol ās-ı-n. (atasözü)³⁰ (Mahcup olacağın işler yapma, Aşırıya kaçıp başkalarının ihmaline uğrama.).

Yukarıdaki atasözlerinden ilkinde dişin, bir dış etkenle kırılması gerçeği göz ardı edilerek fiilin kendiliğinden meydana geldiği algısı oluşmuş ve Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesinin aksine, bu atasözündeki “kır-” fiili -n- ekiyle edilgen kılınmış olabilir. İkincisindeyse “şaşkın” ve “taşkın” kelimelerinin sonundaki “n” seslerinin aliterasyonu ile edilgenliğin, -l- yerine -n- ile sağlanmış olduğu söylenebilir: *bās-ı-n, ās-ı-n*. Bu örneklerde de yukarıdaki gibi, bağlayıcı -l- ünlüsünün rolünden söz etmek mümkündür.

Fiilin (**tapıl-**) her üç sahadaki (Azerbaycan, Güney Azerbaycan ve Irak) anlamlarına bakıldığında ise Irak Türkmenlerinde kelimeye verilen “peyda ol-” yan anlamının Azerbaycan sahasında bulunmadığı görülmektedir. Yalnız, Güney Azerbaycan’da **tapıntı** kelimesinin anlamlarından birinin “birden ele gelen”³¹ olduğu ve bu anlamın Irak Türkmenleri arasında **tapıl-** fiiline verilen “peyda ol-” yan anlamına oldukça yakın olduğu gözlenir.

Bugünkü Türkiye Türkçesi yazı dilindeyse fiilin bu anlamına (bulun-) rastlanmamaktadır. Bununla birlikte, Doğan Büyük Türkçe Sözlük’te de **tapıl-** fiiline “bulun-” anlamı verilmiş; fakat maddenin tanığı Fuzuli’den seçilmiştir.³² Ötügen Türkçe Sözlük’teyse **tapıl-** fiili “bulun-” ve “ol-” anlamlarıyla kaydedilmiş; kelimenin, bu anlamlarıyla Orta Türkçe, eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesinde kullanıldığı

²⁹ Şakir Sabir Zabit, *a.g.e.*, s. 49.

³⁰ Şakir Sabir Zabit, *a.g.e.*, s. 79.

³¹ Ali Hüseyinzade (Daşkın), *a.g.e.*, s. 199.

³² D. Mehmet Doğan, *a.g.e.*, s.1635.

belirtilmiştir.³³ Görüldüğü üzere, fiilin bu anlamı (bulun-) Azerbaycan sahasında ve Irak Türkmenleri arasında daha yaygındır. Türkiye Türkçesi yazı dilindeyse gerek fiilin kökü gerek bu türevi (*tapıl-*) artık arkaik birer unsur durumundadır.

Tapın- :

Bilindiği gibi, *tap-* fiilinin bir de “ibadet etme” ekseninde anlamları vardır.³⁴ Söz konusu fiilin dönüşlü şekli de *tapın-* biçiminde olup Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinde yaşamaktadır. “İbadet et-” anlamına gelen *tap-* ve *tapın-* fiillerine, sahaya ait çeşitli sözlüklerde aşağıdaki anlamların verildiği gözlenmektedir:

Türkiye Türkçesi:

Tap-:

1. İlah olarak tanınan varlığa karşı inancını ve bağlılığını belirli kurallar çerçevesinde göstermek.
2. Tutku ile sevmek, bağlanmak.
3. Birine çok değer vermek.³⁵

Tapın-:

1. Hizmet etmek.
2. Tapmak eylemini gerçekleştirmek; şükretmek; hürmet etmek; perestiş etmek.
3. Allah’a ibadet etmek; kulluğun gereğini yerine getirmek; inanç ve bağlılığını göstermek için ibadet sayılan belli davranışlarda bulunmak.
4. Tanrılara saygısını sergilemek.
5. Bir kimseye karşı aşırı bağlılık göstermek; onu çılgınca sevmek.³⁶

Azerbaycan:

Tapın-:

1. Səcdə etmək, sitayiş etmək, ibadet etmək, perestiş etmək.
2. Pərəstiş dərəcəsinde sevmək, məftun olmaq.³⁷

Güney Azerbaycan:

Tapın-:

1. Baş eğmək, özini borçlı sanıp ayağına düşmək.³⁸

³³ Yaşar Çağbayır, *a.g.e.*, s. 4589.

³⁴ İ. Zeki Eyüboğlu, *Türkçe Kökler Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1989, s. 139; Tuncer Gülensoy, *a.g.e.*, s. 858.

³⁵ TDK, *Türkçe Sözlük*, TDK yayınları, Ankara 2011, s. 2266.

³⁶ Yaşar Çağbayır, *a.g.e.*, s. 4590.

³⁷ Nesimi Adına Dilçilik Enstitüsü, *a.g.e.*, 4. Cilt, s. 266.

³⁸ Ali Hüseyinzade (Daşkın), *a.g.e.*, s. 199-200.

“TAP-” FİİLİ VE TÜREVLERİNİN TÜRKİYE TÜRKÇESİ, IRAK TÜRKMEN AĞIZLARI VE AZERBAYCAN SAHASINDAKİ ANLAMLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Bu sözlük verilerine göre, Türkiye Türkçesinde “ibadet etmek” anlamı fiilin hem kökü hem de türevinde yaşatılırken, Azerbaycan’da bu anlam yalnızca *tapın-* türevinde gözlenmektedir. Buna göre, *tap-* fiili Azerbaycan’da “ibadet etmek” anlamını yitirerek anlam daralmasına uğramıştır. Güney Azerbaycan’da ise *tapın-* fiili temel anlamından uzaklaşarak yalnızca mecaz anlamıyla yaşamaktadır ki bu da bir anlam daralması örneğidir. Irak Türkmenlerinde ise *tap-*, Azerbaycan’da olduğu gibi, ibadetle ilgili anlamını yitirerek bir anlam daralmasına uğramış, *tapın-* ise bu ağızlardan tamamen düşmüştür. Türkiye Türkçesine gelince, anlam eksenine epeyce zengin olmasına rağmen, *tapın-* fiilinin kullanım alanı bugünkü Türkiye Türkçesinde epeyce daralmış; hatta, *tapın-* nerdeyse ölü bir kelime hâline gelmeye başlamıştır. Bunun ardında İslam dininin Arapçadan kaynaklanan terminolojisinin günlük dile etkisinin rolü olduğu söylenebilir. En başta, “ibadet, namaz, eda, kaza, vb.” aynı kavram alanına giren pek çok kelime günlük dilde sıklıkla kullanılarak *tapın-* fiilinin dilden düşme noktasına gelmesine sebep olmuştur, denebilir.

Tapınak:

Yalnızca Türkiye Türkçesinde gözlediğimiz *tapınak* kelimesi bugünkü sözlüklerimizden bazılarında aşağıdaki gibi karşılanmıştır:

TDK Türkçe Sözlük: İçinde ibadet edilen, tapınılan yapı, mabet, ibadethane, ibadetgâh.³⁹

Ötüken Türkçe Sözlük: Tapınmak için yapılmış yapı, mabet, ibadethane.⁴⁰

Doğan Büyük Türkçe Sözlük: Çok tanrılı dinlerde ibadet yeri, mabet.⁴¹

Dil Derneği Türkçe Sözlük: İçinde Tanrıya kulluk edilen, tapınılan yapı, mabet, ibadethane.⁴²

Yukarıdaki sözlük verilerine bakıldığında, bunların içinde en ilgi çekici olanı Doğan Büyük Türkçe Sözlük’tedir. Bu sözlüğe göre, *tapınak* çok tanrılı dinlerle ilgili mabetler için kullanılmaktadır. Bu anlamlandırmanın ardında kültürün etkisinin bulunduğu söylenebilir. Çünkü, Türkiye Türkçesinin yayıldığı alanlarda eski çağlardan beri Müslüman, Hristiyan ve Yahudiler bir arada yaşayagelmişlerdir. Türkler için Yahudiliğin ve Hristiyanlığın mabetlerinin adları yabancı kavramlar değildir. “Kilise”, “havra”, “sinagog” Türkçeye çok eskiden girmiş terimlerdir. Oysa, semavi dinler dışında kalan dinlerin mabet adları Türkiye Türkçesi konuşurları için yabancı kavramlardır. Bu yüzden, çok tanrılı dinlerin ibadethanelerinin Türkçede toplu hâlde kavramlaştırılması tabiidir. Yalnız, TDK Türkçe Sözlük’te *tapınak* maddesinin altında “Yahudi tapınağı” tamlaması

³⁹ TDK, *a.g.e.*, s. 2266.

⁴⁰ Yaşar Çağbayır, *a.g.e.*, s. 4589.

⁴¹ D. Mehmet Doğan, *a.g.e.*, s. 1635.

⁴² Dil Derneği, *Türkçe Sözlük*, Dil Derneği yayınları, Ankara 2005, s. 1833.

verilmiş tir.⁴³ Bu tamlama kalıcı bir isim olmayıp diğer sözlüklerde de gösterilmemiştir. Bu yüzden, söz konusu tamlamayı bir leksik birim olarak kabul edemeyiz.

Kelimenin “mabet” anlamı dışında, Doğan Büyük Türkçe Sözlük’ün verdiği “çok tanrılı dinlerin mabedi” anlamını da kazanması bir anlam genişlemesidir. Burada üzerinde durulması gereken bir husus da **tapınak** kelimesinin dil devrimi çalışmaları sırasında neolojizm (yenicilik) yoluyla dile ithal edildiğidir. Nitekim, bu kelimeye ilk kez 1935 tarihli Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu’nda rastlanmaktadır.⁴⁴ Karşılaştırdığımız diğer lehçelerde ise bu kelime bulunmamaktadır. Ancak bu kelimenin Doğan Büyük Türkçe Sözlük’teki anlamıyla kullanılması dile yerleştiğinin bir göstergesidir, denebilir.

SONUÇ:

1. Görüldüğü üzere, **tap-** fiil kökünün başlıca iki anlam ekseninden biri olan “ibadet et-” ile ilgili anlamlar Türkiye Türkçesinde yaşatılırken, “bul-” eksenindeki anlamlar Azerbaycan ve Irak Türkmen sahasında kullanılmaktadır.

2. Türkiye’de **tap-** fiilinin “bul-” anlamıyla kullanıldığı alanlar daha çok Doğu Anadolu veya Kerkük göçmenlerinin bulunduğu Anadolu yöreleridir. Bu durum, Azerbaycan lehçe sahasının Doğu Anadolu’ya da uzandığının leksik bir göstergesidir.

3. Azerbaycan, Güney Azerbaycan ve Irak Türkmen sahasında **tap-** fiilinin “bul-” anlam ekseninde pek çok yan anlamla kullanıldığı görülmektedir.

4. Türkiye Türkçesinde “ibadet et-” anlamı hem **tap-** hem **tapın-** fiilleriyle karşılanmaktadır.

5. Güney Azerbaycan sahasında **tapın-** fiilinin, mecazlaşarak “Baş eğmek, özini borçlu sanıp ayağına düşmek” anlamı kazanması diğer sahalarda görülmeyen bir anlam gelişmesi arz etmektedir.

6. Türkiye Türkçesi, Azerbaycan ve Güney Azerbaycan sahalarında edilgenlik anlamı her zaman **-l-** ekiyle sağlanırken, Irak Türkmen ağızlarında edilgenlik için bazı fiillerin köklerine hem **-l-** hem de **-n-** ekleri getirilebilmektedir.

7. Irak Türkmenlerinde **tapıl-** yan anlam kazanarak “hazır bulun-” ve “peyda ol-” anlamlarıyla diğer sahalarda görülmeyen bir anlam gelişmesi arz etmektedir.

8. **Tapınak** yalnızca Türkiye Türkçesinde kullanılmaktadır. Neolojizm (yenicilik) akımıyla dile ithal edilmiş, daha ziyade çok tanrılı dinlerin mabetleri için kullanılan bir terim niteliği kazanarak zamanla dilde tutunmuştur.

9. Birbirine yakın sahalarda belli bir kelimenin bu ölçüde farklı anlamlarla kullanılıyor olması dilin hem canlılığının hem de zenginliğinin bir göstergesidir.

⁴³ TDK, *a.g.e.*, s. 2266.

⁴⁴ Sevan Nişanyan, *Sözlerin Soyağacı*, Everest yayınları, İstanbul 2012, s. 604.

**“TAP-” FİİLİ VE TÜREVLERİNİN TÜRKİYE TÜRKÇESİ, IRAK TÜRKMEN
AĞIZLARI VE AZERBAYCAN SAHASINDAKİ ANLAMLARININ
KARŞILAŞTIRILMASI**

İşaretler:

Ā-ā	: uzun a	
ē	: uzun e	
é	: kapalı e (e-i arası ses)	
ġ	: art damak g’si	ġ
Ḥ- ḥ	: ha	ح
ḥ	: hırıltılı h	ح
ķ	: art damak k’si	ق

Hatırlatma:

Makalede, transkripsiyon işaretleri yalnızca Irak Türkmenlerinden alınan metinlerde kullanılmış; Azerbaycan ve Güney Azerbaycan’dan alınan metinler ilgili kaynaklardaki alfabe ve işaretlerle iktibas edilmiştir.

Kaynaklar:

- Bayatlı, H. Kemal; *Irak Türkmen Türkçesi*, TDK yayınları, Ankara 1996.
- Çağbayır, Yaşar; *Ötüken Türkçe Sözlük*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007.
- (Daşkın), Ali Hüseyinzade; *Ferheng-i Lugât-ı Türkî (Sözlük)*, İntişarat-ı Yaran, Tebriz 1371H.
- Demirci, Kerim; *Türkoloji İçin Dilbilim (genişletilmiş 2. baskı)*, Anı yayınları, Ankara 2014.
- Doğan, D. Mehmet; *Doğan Büyük Türkçe Sözlük (Genişletilmiş 23. basım)*, Yazar yayınları, Ankara 2011.
- Dil Derneği, *Türkçe Sözlük*, Dil Derneği yayınları, Ankara 2005.
- Ercilasun, A. Bican; *Kars İli Ağızları (Ses Bilgisi)*, Gazi Üniversitesi yayınları, Ankara 1983.
- Ercilasun, A. Bican (vd); *Türk Lehçeleri Grameri*, Akçağ yayınları Ankara 2012.
- Eyüboğlu, İ. Zeki; *Türkçe Kökler Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1989.
- Gülensoy, Tuncer; *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, (2 Cilt), TDK yayınları, Ankara 2007.
- Gülsevin, Gürer; “Oğuzca Olmayan Türk Lehçelerindeki Oğuzca Unsurlar ve Bunlara Teorik Bir Yaklaşım”, *Turkish Studies*, C: 5, S: 1, Kış 2010, s. 57-76..

- Hassan,Hussin Sahbaz; “Kerkük Ağzı”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul, 1979.
- Hürmüzlü, Habib; *Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü* (2. baskı), Kerkük 2013.
- K. Vahidoğlu, Yaşar, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, 5-6. Ciltler, T.C. Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara 1997.
- Nesimi Adına Dilçilik İnstitutu; *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lügəti*, (4 Cilt), Bakü 2006.
- Nişanyan, Sevan; *Sözlerin Soyağacı*, Everest yayınları, İstanbul 2012.
- Sarıkaya, Mahmut; “Güney Azerbaycan Türkçesi(Fonetik-Morfoloji-Sentaks)”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, yayımlanmamış Doktora tezi, Kayseri, 1998.
- TDK; *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*,(12 Cilt), TDK yayınları, Ankara 1978.
- TDK; *Türkçe Sözlük*, TDK yayınları, Ankara 2011.
- Terzibaşı; Ata, *Kerkük Eskiler Sözü*, Türkmen Kardeşlik Ocağı yayınları, Bağdat 1962.
- Vasfi; İhsan S., *Irak Türklerinde Deyimler ve Atasözleri (Genişletilmiş 2. baskı)*, Kerkük Vakfı yayınları, İstanbul 2001.
- Zabit; Şakir Sabir, *Irak Türkmenleri Ağzında Atalarsözü*, Daru’l-Basri Matbaası, Bağdat 1961.